

№ 36 (725)
Верасень 2018 года

Краязнаўчая газета

Выдаецца з красавіка 2003 года

bfk.by

У нумары:

👉 **Ініцыятывы: жыхары – для малой радзімы –** стар. 3

👉 **На конкурс: старонкі кнігі пра слаўтыя імёны –** стар. 4

👉 **Рэгіён: чыгунка ў Круговіцкай воласці / гміне –** стар. 6

«Пан Тадэвуш» у ДOME дружбы

У Мінску ў ДOME дружбы і культурнай сувязі з замежнымі краінамі 22 верасня адбылося першае мерапрыемства з шэрагу запланаваных і прысвечаных святкаванню 220-годдзя Адама Міцкевіча, што ладзяцца грамадскасцю Беларусі пры падтрымцы Пасольства Рэспублікі Польшча ў Рэспубліцы Беларусь.

Беларускі фонд культуры сумесна з Польскім інстытутам у Мінску ажыццявілі незвычайны міжнародны тэатральны праект «Міцкевіч аднае». Прадстаўлялі пачатак дзён А. Міцкевіча ў Беларусі дырэктар Польскага інстытута Томаш Адамскі і старшыня ГА «Беларускі фонд культуры» Тадэуш Стружэцкі.

Удзел бралі больш за паўсотні чалавек. Дзеячы культуры, прадстаўнікі дыпламатычных місіяў Польшчы і Літвы, духавенства, супрацоўнікі Польскага інстытута

ў Мінску, літаратары, мастакі, спевакі, кіраўнікі і супрацоўнікі музейных устаноў, моладзь разам з прафесійнымі актэрамі па ролях чыталі ўрыўкі знакамітай паэмы «Пан Тадэвуш» на польскай, беларускай і літоўскай мовах.

Артысты «Тутэйшага тэатра» праілюстравалі паэтычныя вобразы мовай танца. Быў паказаны фрагмент мастацкага фільма «Пан Тадэвуш» (1928 г.). Музыкае суправаджэнне тэатральнага дзейства забяспечвалі музыкі

Томаш Адамскі і Тадэуш Стружэцкі

Чарговяя юбілейныя мерапрыемствы пройдуць на радзіме паэта: 29 верасня – у Завоссі Баранавіцкага раёна, 5 – 7 кастрычніка – у Навагрудку ў Музеі А. Міцкевіча. На гарадскіх пляцоўках, ва ўстановах культуры і адукацыі, храмах і ваколіцах Навагрудка адбудзецца вялікае Першае міжнароднае свята паэзіі ў Навагрудку «О, Навагрудскі край, – мой родны дом». Праграма прадугледжвае шматлікія актыўныя: навуковую канферэнцыю, канцэрт, падвядзенне вынікаў конкурсаў дзіцячай творчасці, спартовыя турніры, кірмаш рамёстваў і шмат іншага цікавага. Запрашаем на свята!

Наш кар.
Фота аўтара

гурта «Vuraj» пад кіраўніцтвам Сержука Доўгушава. Атрымаўся цудоўны інтэрактыўны спектакль, у якім кожны глядач адначасова з'яўляўся выканаўцам – апавадальнікам ці персанажаў паэмы. Рэй на імпрэзе вялі артысты Нацыянальнага акадэмічнага тэатра імя Янкі Купалы Павел Харланчук і Святлана Анікей.

Чытацкія здольнасці і любоў да паэзіі А. Міцкевіча праявілі многія асобы, у тым ліку дыпламаты – Пасол Літвы ў Беларусі Андрус Пулюкас, саветнікі Пасольстваў Польшчы і Літвы ў Беларусі Марцін Вайцяхоўскі і Міндаўгас Габрэнас.

Святлана Анікей і Павел Харланчук

Ведаць роднае – справа годная

Сёлетні Год малой радзімы стымулюе цікавасць да новага, нязвяданага, нават калі яно побач. Малая радзіма і імёны, якія яна нарадзіла, – гэта тая літара «аз», з якой пачынаецца Айчына. Менавіта праз знакамiтых суайчыннікаў мы выходзім на тэму родных мясцінаў. Захаваўшы малой радзімы залежыць ад таго, наколькі яна будзе засвоена яе жыхарамі. Важна ўзбагаціць людзей ведамі пра сваю мясцовасць, знаёміць з яе гісторыяй, яе знакавымі месцамі з разуменнем таго, што кожнае нясе ў сабе індэкс нашай ідэнтычнасці. Актуальнай застаецца распрацоўка турыстычных брэндаў на базе цікавых мясцовых аб'ектаў і традыцыяў.

З гэтай нагоды Бярэзінская раённая бібліятэка рэалізуе праект «Краязнаўчы лекторы на колах». Прапануюцца экскурсіі – маршруты па раёне, дзе падаецца самая «сакавітая» інфармацыя пра малую радзіму. Любіць свой край – значыць яго ведаць. Сваіго не цурацца – жыццёвая пазіцыя сапраўднага патрыёта краю.

Актыўнасць у спазнанні малой Бацькаўшчыны праявіла мясцовая інтэлігенцыя – наведнікі аддзялення дзённага знаходжання людзей сталага ўзросту Цэнтра сацыяльнага абслугоўвання насельніцтва. Увогуле, землякі гэтай катэгорыі цікава і карысна право-

дзяць тут свой час, развіваюць творчыя і аматарскія здольнасці і захапленні, ладзяць сумесныя святы і экскурсійныя паездкі па краіне. Нястомныя ў спасціжэнні роднага краю, гэтыя патрыёты Бацькаўшчыны не пашкадавалі часу і сілаў, каб бліжэй вывучыць старонкі яе гісторыі, дзе знітаваныя мінулае і сучаснае. У вёсцы Калюжыца, на радзіме сусветна вядомых мастака Валенція і пісьменніка Мельхіёра Ваньковічаў, элементы радавога герба якіх прадстаўлены на гербе Беразіно, удзельнікі краязнаў-

чага лекторыя слухалі расповед пра гэты старажытны беларускі род, яго ўнёсак у культуру і архітэктурную Беларусь, пра напоўненае духоўнасцю культурнае жыццё мясцовых асветнікаў і мецэнатаў Ваньковічаў і Масальскіх (апошнія, дарэчы, у вёсцы Белічаны мелі прыватную бібліятэку, першую на Бярэзіншчыне). Любуючыся рэставымі партрэтамі 12 апосталаў культуры – пісьменнікаў і асветнікаў – у фае Ушанскай школы, радаваліся нязгасным і сёння праявам мецэна-

та ў асобе мастака І. Ціханава (ураджэнца Арлоўскай вобласці, у апошнія гады – жыхара вёскі Старая Машчаніца), які падарыў школьнай установе гэтыя шэдэўры, а яго сын цяпер рыхтуе для вяскоўцаў выстаўку сваіх пейзажных карцінаў. Наведаўшы школьны музей, пераканаліся: пакуль вялікія музеі перапісваюць свае скарбы, школьныя таксама маюць чым пахваліцца. Альбомы, папкі, экспанаты захоўваюць звесткі пра мінулыя падзеі, пра выпускнікоў школы, якія праславілі свае вёскі. Дзівіліся неабхватнай пырыні ствалоў 218-гадовых срабрыстых таполяў на былой сядзібе Ваньковічаў, па-

сджаных у гонар першынца роду, спелілі ў сэрцы мудрую жыццёвую выснову: трэба пры жыцці садзіць дрэвы, каб потым дзеці і ўнукі маглі пастаяць пад шапатлівай лістотай і паслухаць голас роднай зямлі. Вадой са светлай крупіцкай крынічкі сілкавалі свае сілы, амывалі душу ад мітуслівага тлуму. У знакамітым на Бярэзіншчыне комплексе «Вязычын» прайшліся экалагічнымі сцэжкамi, задумаліся аб якасці прыроды, уразіліся мудрасцю Статута Вялікага Княства Літоўскага, якім рэгуляваліся памеры сезоннага палявання і высечкі лясоў, даведліся пра каменныя помнікі ў раёне, пра дрэва ў побыце чалавека. Людзі свядомыя, ураджэнцы раёна і яго жыхары, не адно дзесяцігоддзе параднёныя з бярэзінскім краем, напрыканцы экскурсіі шчыра здзіўляліся, што папулярнасць свайго не саступае папулярнасці сусветнага.

Усведамляючы запатрабаванасць нашага краязнаўчага лекторыя, мне падумалася аб задачы, вартай асаблівай увагі ў Год малой радзімы – вяртанні імёнаў і гісторыі з небыцця, асэнсаванні ўнёску папярэднікаў як прыступкі да сучаснага, а не таптання на месцы, паважаючы сябе за «пупоў зямлі», з якіх усё толькі і пачынаецца ў гісторыі Радзімы.

Тамара КРУТАЛЕВІЧ,
загадчыца аддзела маркетынгу
Бярэзінскай ЦРБ

На тым тыдні...

✓ **18 верасня** ў Доме Масквы ў Мінску адкрылася выстаўка «Мінск – Масква: жывапіс сяброўства», што ладзіцца ў межах выставачна-творчага праекта «Культурная дыпламатыя: масквічы ў Беларусі, беларусы ў Маскве». У экспазіцыі прадстаўлены карціны беларускіх мастакоў Васіля Касцючэнка, Леаніда Гоманава, Аксаны Аракчэвай, Васіля Пешкуна, Ганны Сілівончык ды іншых, а таксама працы расійскіх аўтараў Валянціна Чопыка, Васіля Худзякова ды іншых.

✓ **19 верасня** ў «Арт Сядзібе» распачаўся праект «Беларускамоўныя». Гэта што-тыднёвыя сустрэчы з носьбітамі беларускай мовы розных прафесіяў, якія раскажучу гісторыі з уласнага жыцця. Першымі героямі праекта сталі лідар гурта «Znich» Алесь Таболіч і студэнтка Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта Марына Дубатоўка, якая ў адзін дзень вырашыла перайсці на беларускую мову і ўжо год размаўляе па-беларуску.

На наступную сустрэчу, што адбудзецца 26 верасня, завітаюць музыка гурта «Rahis» Дзяніс Філіпенка з 8-гадовай дачкой Мірай.

✓ **20 верасня** ў Мастацкай галерэі Міхаіла Савіцкага адкрылася выстаўка «Вучоны з душою скрыпкі», прысвечаная 95-годдзю з дня нараджэння Мікалая Барысевіча – Прэзідэнта Акадэміі навук Беларусі (1969 – 1987), доктара фізіка-матэматычных навук у галіне малекулярнай спектраскапіі, люмінесценцыі, квантавай электронікі, інфрачырвонай тэхнікі.

На выстаўцы прадстаўлены дакументы і матэрыялы, фотаздымкі, асабістыя рэчы з архіва сям'і вучонага, перададзеныя на захоўванне ў фонды Музея гісторыі горада Мінска. Уражваюць рэчы М. Барысевіча: салдацкая коўдра, з якой ён дайшоў да Берліна, скрыпка пачатку XX ст., а таксама шматлікія па-

дзякі і загады 1940-х гг. ад імя Вярхоўнага Галоўнакамандуючага Іосіфа Сталіна і за подпісам маршала Савецкага Саюза Георгія Жукава.

✓ **21 верасня** ў Нацыянальным гістарычным музеі Рэспублікі Беларусь адкрылася выстаўка «Майстры Манпарнаса з беларускіх мястэчак». Выстаўка прадстаўляе прыватныя калекцыі, у якіх захоўваюцца творы сусветна вядомых беларускіх мастакоў Парыжскай школы: Марка Шагала, Шрага Царфіна, Восіпа Любіча, Восіпа Цадкіна, Раберта Геніна, Яўгена Зака, Міхаіла Кікоіна і Пінхуса Крэменя. Некаторыя працы ўпершыню з'явіліся ў публічным доступе. У экспазіцыі – 100 твораў розных жанраў, якія датуюцца часам ад 1915 г. па 1970-я гг. і выкананыя ў розных тэхніках жывапісу і графікі. Для больш глыбокага разумення экспазіцыі наведнікам была прапанаваная ўнікальная адукацыйная праграма з лекцыяў беларускіх і замежных спецыялістаў – даследчыкаў Парыжскай школы, а таксама цыкл дакументальных фільмаў пра мастакоў.

Вяртанне творчасці мастакоў Парыжскай школы на радзіму працягваецца дзякуючы цікавасці да іх працаў з боку калекцыянераў. Творы з прыватных збораў, прадстаўленыя на выстаўцы, – яшчэ адно пацвярджэнне таго, што нашыя суайчыннікі не ставаліся ўбакі ад працэсу развіцця сусветнай культуры, а часам непасрэдна ўплывалі на яго.

✓ **22 верасня** ў Музеі традыцыйнага ручнога ткацтва Паазер'я, што ў Полацку, ладзілі **Багач** – старажытны абрад ушанавання ўраджаю. Пад час свята адбыўся майстар-клас па вырабе мяшэчка для жыта, абрад ссыпання жыта ў агульны багач, абыход музея з багачом. Традыцыйныя спевы выканаў фальклорны гурт «Варган».

Дзе варта пабываць

Багач у Вязынцы

Студэнцкае этнаграфічнае таварыства і Дзяржаўны літаратурны музей Янкі Купалы запрашаюць на святкаванне Багача ў Вязынцы. У народным календары Багач прымеркаваны да заканчэння збору ўраджаю («к гэтаму часу ў кожнага ўсяго багата») і да першага пасля лета запальвання хатняга агню – восковай свечкі ў лубцы з жытам, якую ставяць на покуць і захоўваюць там цягам усяго года для забеспячэння багачы і шчасця гаспадароў. Асноўнай дзейнасцю свята з'яўляецца ссыпанне агульнага Багача, таму арганізатары просяць усіх гасцей захапіць з сабой па жменьцы зерня.

На свяце праспяваюць дажынкавыя песні гурты «Мярэжа», «Горынь», «Дайнава», а танцавальную вечарынку зладзяць музыкі і танцоры клуба традыцыйнага танца «Сіта». Запланаваныя цікавыя лекцыі і майстар-класы, будзе дзейнічаць традыцыйная кухня і кірмаш рамёстваў.

Свята адбудзецца 30 верасня, пачатак а 12-й гадзіне.

Майстар-класы ў музеі

Музей беларускага народнага мастацтва ў Раўбічах прапануе наведнікам пазнаёміцца з некаторымі відамі народнага мастацтва не толькі на ўласныя вочы, але і на ўласныя рукі.

Кожную нядзелю ў музеі ладзяцца майстар-класы па стварэнні лялек-мотанак, ткацтве паясоў альбо саломаліценні (на выбар). Экспазіцыя музея напоўнена сапраўднымі шэдэўрамі народнага мастацтва з простых матэрыялаў, створанымі не прафесійнымі мастакамі, а звычайнымі людзьмі. Паспрабуем і мы!

Папярэдні запіс абавязковы па тэл.: +375 29 135-32-41 або +375 17 507-44-69.

Ініцыятывы для развіцця малых радзімаў

Апошнім часам нямала кажучь пра тое, што людзі самі могуць і павінны разнастайць сваё жыццё, прыносіць карысць сваёй дзейнасцю суседзям, аднавяскоўцам, землякам. Вядома ж, неацэнная тут дапамога збоку. Дапамога адмыслоўцаў – парадамі, навыкамі і ўменнем, атрыманымі на ўласным досведзе. Дапамога матэрыяльная – ад тых, хто мае магчымасць і згодны падтрымаць ініцыятыўных людзей грашыма. У свеце назапашаны немалы досвед, як супольнасць людзей можа мяняць да лепшага жыццё сваё і суайчыннікаў. Акурат пра гэта гаварылі і пад час вынікавай канферэнцыі праекта «Садзеейне развіццю на мясцовым узроўні ў Рэспубліцы Беларусь», што адбылася ў Мінску ў верасні.

Нагадаем чытачам, што праект (пра які пісала і нашая газета) доўжыўся ў Беларусі з 2014 па 2018 год, скіраваны на пошук стратэгічных рашэнняў праблемаў мясцовага развіцця ў цеснай сувязі з рэгіянальнымі працэсамі і з апірышчам на ініцыятыву знізу. Пастаянны прадстаўнік Праграмы развіцця ААН у Рэспубліцы Беларусь Іаана Казана-Вішнявецкая сказала, што фінансаванне Еўрапейскага саюза і суправаджэнне развіцця мясцовых супольнасцяў камандай ПРААН у Беларусі далі магчымасць многім жыхарам раёнаў навучыцца браць праблемы ў свае рукі і атрымаць доступ да міжнароднай тэхнічнай дапамогі. Пагадзіцеся, актуальна не толькі ў Год малой радзімы.

Удзел у мерапрыемстве бралі прадстаўнікі абласных і раённых выканаўчых камітэтаў, некамерцыйных арганізацыяў і бізнесу, амбасадаў краінаў ЕС і міжнародных арганізацыяў, а таксама прадстаўнікі СМІ і ўласна самі людзі, якія цягам некалькіх гадоў увасаблялі ў жыццё свае мары і памкненні, хто імкнуўся рэалізаваць свае магчымасці.

Кіраўнік Прадстаўніцтва ЕС у Рэспубліцы Беларусь Андрэа Віктарын адзначыла, што важны ўдзел саміх грамадзянаў у вырашэнні праблемаў сваіх рэгіёнаў, а таксама працаваць супольна – з удзелам органаў улады, некамерцыйных арганізацыяў, бізнесу. Прывяла і канкрэтныя прыклады:

– Мне было вельмі прыемна адзначыць, як змяніўся невялікі горад Смілавічы ў Чэрвеньскім раёне, якія там з’явіліся новыя аб’екты інфра-

структуры, як там скаардынаваны дзеянні ўдзельнікаў нашага праекта, іншых праектаў і праграмаў. Або – вёска Уваравічы ў Гомельскай вобласці, дзе жыхары захацелі стварыць спартыўную пляцоўку – і дабіліся гэтага.

Пад час канферэнцыі намеснік міністра эканомікі Аляксандр Чарвякоў канстатаваў, што пад час рэалізацыі праекта да яго падключылася мясцовае насельніцтва, жыхары маленькіх гарадоў і вёсак, а ў выніку запачаткавалася прыватна-дзяржаўнае партнёрства не на словах, а на справе, была ажыццёўленая галоўная ідэя – працаваць разам. Зрэшты, і лозунгам праекта сталі словы «Дзейнічаем разам!».

Напачатку ажыццёўлення праекта былі створаныя пашпарты тэрытарыяльна арыентаванага развіцця (вядомыя ў рускім напісанні як «паспорт TOP»). У іх зроблены аналіз адпаведнага раёна, прапанаваны крокі да паляпшэння якасці жыцця, прапісаныя механізмы, як гэтага дасягнуць.

Вялікая частка канферэнцыі была аддадзена выступленням удзельнікаў праекта, якія прыехалі з розных куткоў краіны. Пра тое, як распрацоўваліся і ўвасабляліся ў жыццё пашпарты ТАР, распавялі намеснік старшыні камітэта эканомікі Магілёўскага аблвыканкама Павел Марыненка, намеснік старшыні Гомельскага абласнога Савета дэпутатаў Алег Іваноў. Далей адбыўся абмен досведам па прымяненні ТАР-падыходу ў нашай краіне. Выступленне мясцовай ініцыятыўнай групы Клічаўскага раёна (кіраўнік фермерскай гаспадаркі

Пад час панэльнай дыскусіі

«КонстантаАрт», заснавальнік ГА «Экоферм» Віктар Арцём’еў, дырэктар Клічаўскага краязнаўчага музея, член ГА «Беларускі саюз жанчынаў» Наталія Храмянкова і намеснік старшыні Клічаўскага райвыканкама Аляксей Палавікоў) мела назву «Мясцовая ініцыятыўная група як пляцоўка для інавацыяў і зме-

на арыентаванага падыходу і іх уплыў на ўстойлівае мясцовае развіццё». Прывяду тут некалькі выказванняў яе ўдзельнікаў.

Кірыл Спежкін, каардынаатар праектаў ПРААН у Беларусі: «Парада адна: карыстацца матэрыялам, што ёсць. І галоўнае не аб’ект, не будынак, дзе штосьці адбываецца, а вы – людзі, і тыя, хто вакол вас. Каштоўнасць гэтага праекта ў тым, што ён ахапіў розныя аспекты жыцця, змусіў іншымі вачыма паглядзець на рэчаіснасць, знайсці нешта адметнае, што ёсць у кожным горадзе або вёсцы».

Андрэй Верхаводкін, намеснік старшыні Чавускага райвыканкама: «З 2010 г. Чавускі раён пайшоў па шляху ўстойлівага развіцця. За гэты час мы многага дасягнулі. Ад бізнесу важна не проста патрабаваць удзельнічаць у сацыяльных праектах, але ж і запяляцца, чаго ён сам хоча. І калі напачатку павярнуцца да яго тварам, то і ён потым павернецца да вас. Таму што прадпрымальнікі маюць ахвоту ўкладваць грошы ў развіццё сваёй мясцовасці».

Жанна Тарасевіч, дырэктар і сустаршыня праўлення

Бізнес-саюза прадпрымальнікаў і наймальнікаў імя М. Куняўскага: «Ініцыятывы павінны быць выгаднымі як бізнесу, так і мясцовым жыхарам. Неабходна ўлічваць каштоўнасць і кошт іх. Але часам бывае, што мясцовыя ініцыятывы спараджаюць у людзей утрыманства. А яшчэ сярод праблемаў – нястача інфармацыі, нястача паўнамоцтваў, нястача даверу бізнесу да ўлады».

Іван Бельчык, начальнік аддзела міжнароднай тэхнічнай дапамогі Міністэрства эканомікі Рэспублікі Беларусь: «Несумненна, поспех праекта залежыць ад каманды. І ён выявіў найлепшыя рысы характару беларусаў: прадпрымальнасць, адказнасць, талерантнасць. Звярнуся да кіраўнікоў на месцах: не заставайцеся простымі слухачамі. Толькі сумеснымі намаганнямі дасягнуцца вялікія вынікі. Разам з тым, любі праект – гэта проста штуршок, каб людзі на месцах самі пачыналі працаваць. Калі некалькі гадоў мы засвойвалі, пераймалі замежны досвед, то цяпер да нас будучы прыязджаць вучыцца, як мы дасягнулі вынікаў».

Таццяна Цітуленка

наў». «Пашпарт ТАР як эфектыўны інструмент развіцця раёна» – так называўся выступ старшыні Зэльвенскага раённага Савета дэпутатаў. Старшыня праўлення ГА па садзеейні ўстойліваму развіццю Вілейскага рэгіёна «ЗОВіК» Таццяна Цітуленка распавяла аб ролі партнёрства ў развіцці тэрыторыяў. З дакладам «Навучанне – ключавы фактар развіцця мясцовай супольнасці» прыехала з Глыбокага старшыня праўлення фонду «Цэнтр садзеейня сацыяльна-эканамічнаму развіццю латвійска-літоўска-беларускіх тэрыторыяў «Азэрны край» Галіна Унуковіч. Выступоўцы распавялі аб набытках і досведзе, што атрымалі дзякуючы ўдзелу ў праекце. Т. Цітуленка, дзелячыся досведам працы, распавяла, што калі з’яўлялася ў яе ці калегаў нейкая ідэя, то заўсёды задавала сабе пытанне: гэта «будзе для Вілейскага раёна тормаза або матор?».

У праграме канферэнцыі была таксама панэльная дыскусія «Доўгатэрміновыя эфекты прымянення тэрытарыяль-

Ёсць часта ўжывальны выраз: «Не пытайся, што для цябе зрабілі, а – што зрабіў ты». У прыкладанні да гэтага праекта ЕС/ПРААН ён падыходзіць надзвычай. Бо многіх людзей па ўсёй краіне праект навучыў аб’ядноўваць розныя слаі нашага грамадства, шукаць кропкі паразумення і рабіць супольна. А ў лексіконе замацавалася словазлучэнне «мясцовая ініцыятыва».

Уладзімір ПУЧЫНСКІ

Фота прадстаўлены Прадстаўніцтвам Праграмы развіцця ААН у Беларусі

Крыху статыстыкі праекта «Садзеейне развіццю на мясцовым узроўні ў Рэспубліцы Беларусь»

Рэалізаваныя 243 ініцыятывы ва ўсіх абласцях краіны. 30 ініцыятыўных групаў распрацавалі 118 канцэпцыяў развіцця раёнаў. Створаныя 30 пашпартаў ТАР і планы дзеянняў на 5 гадоў.

68 адсоткаў удзельнікаў праектаў – жанчыны.

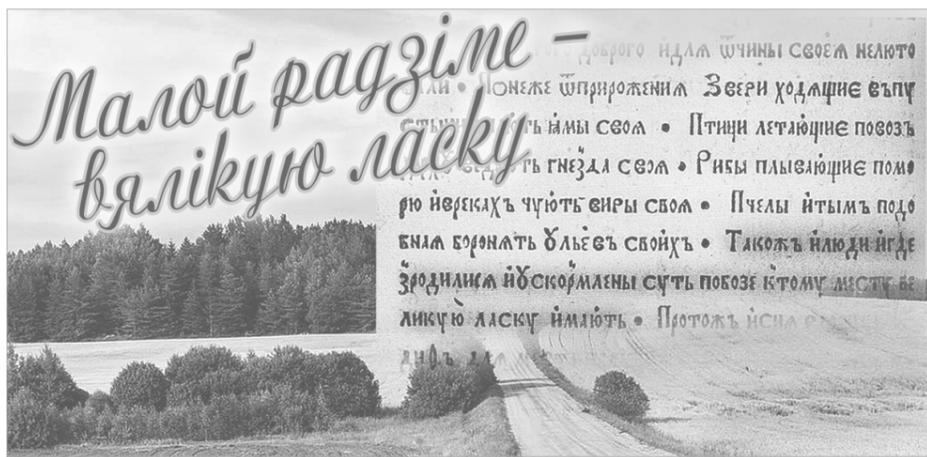
90 тыс. чалавек атрымалі магчымасці для дадатковай адукацыі.

Створаныя больш за 130 магчымасцяў для занятасці насельніцтва.

Новымі паслугамі ў сацыяльнай сферы могуць скарыстацца 60 тыс. чалавек па ўсёй краіне.

Больш за 180 тыс. чалавек змаглі скарыстацца новымі інфраструктурнымі аб’ектамі і паслугамі ў галіне аховы здароўя і здаровага ладу жыцця.

Больш чым для 350 тыс. жыхароў адкрытыя новыя аб’екты і паслугі ў сферы турызму (у т.л. безбар’ернага).

На конкурс «Славутыя імёны малой радзімы»

Свіцязянская зямля, апетая ў творах Адама Міцкевіча і Яна Булгака, мае багатую гісторыю. Яна ўгадала і акрыліла многіх таленавітых людзей, пра якіх я расказала ў кнізе «Залатая падкова Свіцязі», дзе правяла чытачоў па памятных мясцінах свіцязянскага краю, прыадкрыла таямніцы гісторыі населеных пунктаў у наваколлі чароўнага возера Свіцязь. Цяпер хачу прапанаваць чытачам «Краязнаўчай газеты» фрагменты маёй новай кнігі, прысвечанай славутым людзям Навагрудчыны, талент якіх ускалыхаў на сваіх хвалях магутны Нёман з яго жывапіснымі рачулкамі-прытокамі, рознакаляровымі лугамі, цяністымі лясамі. Тут нарадзіліся выдатныя артысты, вучоныя, мастакі, пісьменнікі. Кожны з іх увабраў сваёй душой непаўторнае характэрнае гэтай зямлі, і яна дала натхненне і штуршок для мастацкіх і творчых адкрыццяў. Шмат гадоў радавалі сваім талентам на тэатральных сцэнах артыстка балета Клаўдзія Калітоўская і спявак Платон Цясевіч, натхніла і апантана апяваюць прыгожыя краявіды сваёй малой радзімы мастакі Кастусь Качан і Раіса Сіплевіч, не забывалася пра зямлю свайго маленства ў далёкай Амерыцы Тамара Стагановіч, захапляўся паданнямі пра возера Кромань пісьменнік Янка Нёманскі, старанна вывучаў багацце і прыродныя лячэбныя рэсурсы беларускай зямлі вучоны Яўген Калітоўскі. Шмат талентаў нарадзіла наднёманская зямля, і я расказваю пра гэта ў сваёй новай кнізе.

Аўтар

Лясны кандуктар графа О'Рурка

Студзёным лютаўскім ранкам выпадковыя праходжыя старажытнага мястэчка Уселоуб убачылі падарожныя сані, палазы якіх лёгка слізгацелі па заснежанай вуліцы. На іх сядзеў захутаны ў кажух чалавек гадоў трыццаці. Калі сані параўняліся з велічным касцёлам Святога Казіміра, якому налічвалася ўжо не менш як чатыры стагоддзі, падарожнік на хвіліну павярнуў галаву ў бок мураванага гмаху, але адразу ж схваў твар у каўнер. Мароз усё ж такі быў моцны і пякуча кусаў за шчокі. Чалавек паспеў яшчэ заўважыць купалы нядаўна адбудаванай царквы і вялікія суметы, якія пакінула нядаўняя завяла, а сані ўжо імчаліся праз заснежаны парк і хутка прыпыніліся каля графскага дома.

26 лютага 1896 г. у мястэчка Уселоуб прыбыў Фёдар Калітоўскі (1867 – 1942), адкамандазіраваны Лясным дэпартаментам з Рэчыцкага казённага лясніцтва загадваць прыватнымі лясамі графа О'Рурка. Фёдар Марцінавіч да гэтага часу паспеў скончыць курс навук у Нясвіжскай настаўніцкай семінарыі, восем гадоў адпрацаваў народным настаўнікам на Палессі. Потым, адчуўшы недавольную цягу да прыроды, якая змалку жыла ў яго душы, вырашыў кардынальна змяніць свой лёс і, скончыўшы Пагонна-Лосіна-Астраўскую лясную школу, пагрузіўся з галавой у зусім іншую стыхію – пачаў працаваць памочнікам ляснічага (лясным кандуктарам) у Рэчыцы. Праз год, даведаўшыся, што ў адным з вялікіх

маёнткаў на Навагрудчыне патрэбны загадчык прыватных лясоў, з задавальненнем прыняў прапанову пераехаць з Палесся ў больш прывабнае месца, якім здавалася яму мястэчка побач з былой сталіцай Вялікага Княства Літоўскага. Ды і абяцаны заробак браў у разлік. Да гэтага часу ён паспеў ажаніцца і ведаў, што расход хутка павялічацца.

Граф Марыян Карл О'Рурк, у маёнтку якога Ф. Калітоўскі збіраўся працаваць лясным кандуктарам, меў у сваёй уласнасці каля 7 тысячаў дзесяцінаў зямлі – больш у Навагрудскім ваяцце было хіба толькі ў князя Міхаіла Святаполк-Мірскага. Пра яго дзед, графа ірландскага паходжання Іосіфа Карнеліевіча О'Рурка (1772 – 1849), на Навагрудчыне хадзілі легенды. Продкі Марыяна Карла, маючы тытул графаў ірландскіх, з XVIII ст. знаходзіліся на вайскавай службе ў Расіі. Генерал І. О'Рурк асабліва вылучыўся на вайскавай службе ў імператара, ён праславіўся ў многіх бітвах падчас руска-шведскай і руска-турэцкай войнаў, змагаўся з напалеонаўскай арміяй, праявіў сябе таленавітым военачальнікам і атрымаў за свае подзвігі ордэны Св. Уладзіміра, Св. Георгія, Св. Ганны, Св. Аляксандра Неўскага, быў узнагароджаны залатой шабляй з надпісам «За храбрасць» і залатой шабляй з дыямантамі. У Сербіі яму нават усталявалі помнік. Невыпадкова імператар Аляксандр I стаў хросным бацькам аднаго з сыноў браванага генерала.

У 1819 г. Іосіф Карнеліевіч выйшаў у адстаўку, пасяліўся ў маёнтку Уселоуб на Навагрудчыне і стаў буйным землеўладальнікам. Праз год ён ажаніўся, а праз дзесяць гадоў у яго ўжо была вялікая сям'я – шэсць сыноў і дачка. Старэйшы сын генерала, Аляксандр (1821 – 1888), хрэснік Аляксандра I, таксама служыў у арміі, але ў 1846 г. з-за хваробы выйшаў у адстаўку ў чыне штабс-ротмістра, вярнуўся ва Уселоуб і пасля смерці бацькі атрымаў маёнтак у спадчыну.

Яго сын, Марыян Карл (1861 – 1946), прысвяціў сваё жыццё кіраванню радавым маёнткам. Не пазбягаў ён і іншых важных справаў: з 1897 г. быў

му быў нададзены ваенны статус, затым Корпус быў пераведзены ў грамадзянскае ведамства, аднак асобныя рысы ваеннай службы захаваліся (грамадзянскі мундзір ваеннага крою са знакамі адрознення, наяўнасць зброі ды інш.). Службовыя абавязкі прыватнай лясной адміністрацыі былі такімі ж, як і ў казённым лясным ведамстве. Ф. Калітоўскі паспеў з імі пазнаёміцца, калі працаваў памочнікам ляснічага Рэчыцкага казённага лясніцтва, і на новай пасадзе адразу зарэкамендаваў сябе з найлепшага боку.

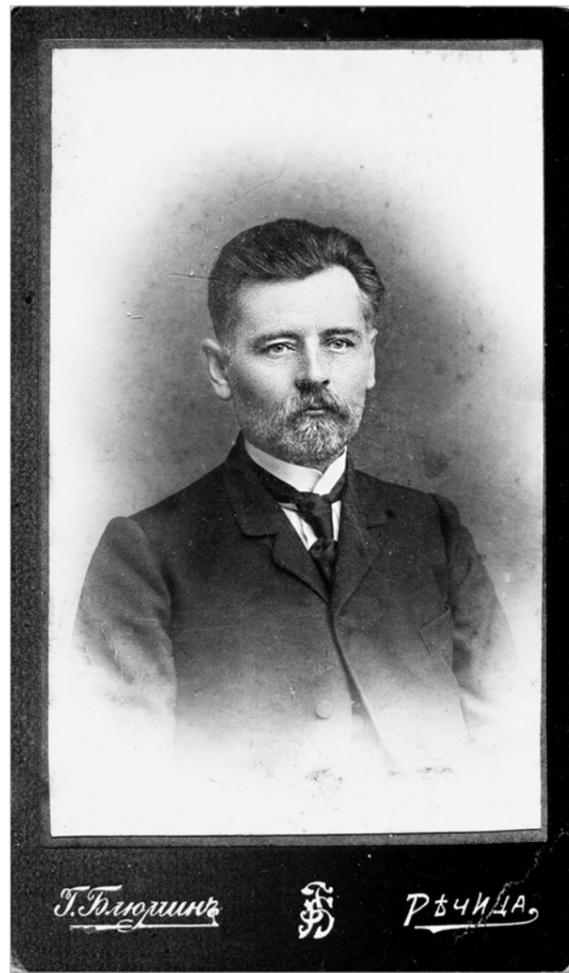
Лясы займалі значную частку зямель графаў О'Руркаў. У 1860 г. А. О'Рурк валодаў 8715 дзесяцінамі зямлі, у тым ліку 4862 дзесяцінамі лесу. Колькасць зямлі ў яго сына, Марыяна Карла, зменшылася да 7481 дзесяціны, менш стала і лясоў, але тут яшчэ заставаўся цэлы лясны комплекс. У склад лясной дачы маёнтка Уселоуб, мяркуючы па дакументах 1896 г., уваходзіла 4684,9 дзесяціны лесу (хваёвымі, хваёва-ліставымі і ліставымі насаджэннямі было занята 4492,8 дзесяціны, астатнюю тэрыторыю займалі пажарышчы, пакрытыя ўсходамі маладых дрэваў, паляны, дарогі і балоты). На тэрыторыі лясной дачы знаходзіліся леснічоўкі, піларамы, смалакурны завод, тут працавалі некалькі дзясяткаў лясных вартаўнікоў.

Кожны дзень загадчык прыватных лясоў графа О'Рурка быў заняты шматлікімі справамі. Пра яго абавязкі можна меркаваць, зыходзячы з даручэння графа, складзенага ў віленскага натарыуса 7 мая 1896 г. (захоўваецца ў Нацыянальным гістарычным архіве Рэспублікі Беларусь:

«Милостивый государь Фёдор Мартинович! Настоящею доверенностью прошу и уполномочиваю Вас соверждать лесами моими, принадлежащими к имени моему Вселоуб, расположенному в

І стане Новогрудскаго уезда Минской губернии, наблюдать за целостностью таковых, охранять от самовольных порубок и пастьбы скота, составлять протоколы о лесной краже и нарушении моих прав собственности, присутствовать при местных дознаниях, защищать мои права, подавать от моего имени в мировые судебные учреждения всякого рода прошения, объявления, отзывы и др. бумаги, являться на судогворение, выслушивать решения, приговоры и постановления, заявлять удовлетворения и неудовольствия, приносить в Мировые суды частные, апелляционные и кассационные жалобы, получать и представлять копии, справки, удостоверения, подлинныя документы, исполнительные листы и по оным деньги; в уголовных делах являться защитником, частным обвинителем и гражданским истцом, ходатайствовать о личном задержании должников моих, кончать дела миром и во всем заступать мне место по поручаемому Вам предмету. Все, что Вы на основании сей доверенности законно учините, я верю, спорить и прекословить не буду. Доверенность эта принадлежит Лесному Кондуктору Фёдору Мартиновичу Калитовскому. Граф Мариян Карл Александрович О'Рурк».

Святлана КОШУР, г.п. Карэлічы
(Заканчэне
ў наступным нумары)

Фёдар Калітоўскі

міравым суддзёй, а таксама членам павятовага сходу, папачыцелем прытулку і членам дабрачыннага таварыства. У час Першай сусветнай вайны ўвайшоў у склад павятовага камітэта Расійскага Чырвонага Крыжа, пазней стаў ганаровым камергерам Папы Рымскага. У 1939 г. яго арыштуюць і адправяць у лагер, але дзякуючы Міжнароднаму Чырвонаму Крыжу ён будзе вызвалены і выедзе ў Польшчу. Усё гэта адбудзецца пазней, а пакуль што граф Марыян Карл О'Рурк сустракаў у маёнтку Уселоуб будучага загадчыка сваіх лясоў, у сям'і якога хутка павінен быў з'явіцца першынец.

У другой палове XIX ст. лес у Расійскай імперыі карыстаўся павышаным попытам. Памешчыкі атрымлівалі значныя прыбыткі з яго продажу, што прывяло да скарачэння плошчы лясоў у прыватных уладаннях. Каб прадухіліць вырубку і забяспечыць паўнавартаснае аднаўленне лясоў, у 1888 г. у краіне быў прыняты «Лесаахоўны закон». На лесаўладальнікаў ускладалі абавязак па захаванні лясоў пад наглядом губернскіх лесаахоўных камітэтаў. Прыватнымі лясамі часта займаліся выпадковыя людзі, але ўсё часцей памешчыкі запрашалі да сябе на службу спецыялістаў, якія скончылі лясную школу, а з прыняццем закона дзейнасць такіх спецыялістаў набывала ўжо дзяржаўнае значэнне. Усе чыноўнікі ляснога ведамства да 1867 г. належалі да Корпуса лясных, яко-

Сустрэчы на вуліцы і ў бібліятэцы

Сёлета бібліятэкі Карэліччыны прафесійнае свята адзначылі Днём адчыненых дзвярэй. І пачалі яго лібмобам «Як прайсці ў бібліятэку». З самага ранку бібліятэкары сустракалі мясцовых жыхароў, якія ішлі на працу, і вучняў віншавальнымі флаерамі, зычылі моцнага здароўя, добрабыту, лёгкага дня і запрашалі ў госці. Затым адбылася сустрэча з рэдакцыяй аднаго з буйнейшых выдавецтваў – «Вышэйшая школа». Супрацоўнікі пазнаёмілі з навінкамі літаратуры (сёлета большай часткай прапанаванай літаратуры папоўніцца кніжны фонд бібліятэк раёна). Прайшлі таксама цікавыя гульні, віктарыны,

майстар-класы па вышыўцы і выцінанцы. Адбылася прэзентацыя «Якім павінен быць бібліятэкар» і квэст-гульня «Мая маленькая радзіма».

Удзельнікі літаратурнага аб'яднання «Рэчанька», што дзейнічае пры раённай газеце «Полымя», у адрас бібліятэкараў і ветэранаў бібліятэчнай справы чыталі свае вершы, выказвалі словы ўдзячнасці. З імі разам былі работнікі клуба і настаўнікі Карэліцкай дзіцячай школы мастацтваў, якія выканалі музычныя нумары.

Весела і цікава было і ў дзіцячай бібліятэцы: бібліякафэ-бар «Чыталінка» з квасам і хатнім печывам, бяспройгрышная ла-

тарэя да іншых цікавосткі, а лялечны тэатр «Васілёк», які пачаў працаваць пры дзіцячай бібліятэцы, паказаў малечы імправізацыю «Жылі-былі» паводле казкі «Зайкава хатка».

Цягам дня ў кожным аддзеле бібліятэкі працавалі кніжныя выстаўкі «Вітаем цябе, беларуская кніга!», выстаўкі вышываных карцінаў і сурвэтак, драўляных і гліняных вырабаў, вырабаў з лазы, саломы і бісеру, сухога лісця і вырабаў з паперы – увесь гэты цуд створаны рукамі нашых чытачоў, жыхароў Карэлічаў!

Наталля КАЗАРЭЗ, метадыст Карэліцкай раённай бібліятэкі

Пад час бібліятэчнага флэшмоба (лібмоба) перад СШ №2

Будзем слухаць. Што шэпча верас...

Да 125-годдзя артысткі, педагога, мемуарысткі, заслужанага дзеяча культуры Беларусі Паўліны Мядзёлкі (1892 – 1974) 4 кастрычніка 2018 г. у Беларускай дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва ў Мінску адбудуцца навуковыя канферэнцыя – XVI Архіўныя чытанні.

Маё знаёмства з чароўнай Паўлінай Вікенцьеўнай адбылося дзякуючы пісьменніцы Дануце Бічэль.

У Маскве з 25 сакавіка да 1 красавіка 1969 г. праходзіла 5-я Усеаюзная нарада маладых пісьменнікаў. І Данута Іванаўна запрасіла ў гасцініцу «Юность» да нас на сустрэчу – Мядзёлку! Гэта былі незвычайныя хвіліны для размоваў і фотаздымкаў «на памяць». Вось засталіся зафіксаванымі на стужцы ўдумныя і ўсмешлівыя яе абліччы...

З Масквы я памчаў у Рыгу, дзе непадалёк, у Юрмале, да таго часу знайшлі жытло мае бацькі. З дапамогай латышоў-сабрываў, асабліва навукоўца Мірдзы Абалы, пачаў вышукваць архіўныя выплскі пра педагогічную і артыстычную дзейнасць у Латвіі П. Мядзёлкі. У 2003 г. «Беларускі кнігазбор» выдаў кнігу «Крывіцкія руны: Беларускія пісьменнікі Латвіі» (укладанне і прадмова мае). У 1908 г. П. Мядзёлка пасялілася на некаторы час у Рызе. Таму і прысутнічаюць яе «руны» ў зборніку: мой артыкул, урывак з успамінаў Надзеі Мікалаевай-Комісар і самой Мядзёлкі «Сцежкамі жыцця». Змешчаная і яе песня-гімн «Пад гоман вясёлы».

Сустрэўся я ў Рызе і з Н. Мікалаевай-Комісар – выхаванкай Мядзёлкі, тагачаснай выкладчыцы Дзвінскай дзяржаўнай беларускай гімназіі. Доўгая гутарка з ёй – у запісах «Зязюлька». Успаміны Надзеі Мікалаевай-Комісар». Поўнаасцяжны змешчаныя ў

кнізе «Крывіцкія руны. Выпуск 2. Беларускі культурны мацярык» (вытрымкі я прапаную ніжэй чытачам «Краязнаўчай газеты»). Н. Мікалаева-Комісар нарадзілася 17 верасня 1907 г. у Дзвінску. Апошняя дата яе рыжскага жыцця – 6 кастрычніка 1993 г. У Рызе яе згадвалі як дзяўчку латышскай музычнай культуры, а для беларусаў Надзея Андрэеўна – натхнёная асоба, якая ўпершыню ў Латвіі выступіла ў ролі Паўлінкі ў камедыі Янкі Купалы.

Сяргей ПАНІЗЬНІК, пісьменнік, краязнаўца, грамадскі дзеяч (Канада)

«Зязюлька»

Во время учёбы в гимназии под руководством Паулины Викентьевны Мядзёлкі была поставлена пьеса Янкі Купалы «Паулінка». Я исполняла роль Паулінкі. Эта роль мне очень нравилась, в неё я вкладывала всё своё увлечение и любовь к этому образу, не говоря уже о том, что вся пьеса привлекала меня житейской мудростью, остроумием, правдой и музыкальной насыщенностью. Я пела и танцевала...

Тут мне хочется особо подчеркнуть, каким замечательным наставником и руководителем была для меня Паулина Викентьевна. Она была прекрасным, чутким человеком. Именно она – П.В. Мядзёлка – привила мне любовь к знаниям, к литературе, поэзии, а, главное, к музыке; именно Она руководила моими самыми первыми шагами на сцене. О Паулине Викентьевне я сохранила самые тёплые, благодарные чувства на всю жизнь. Её вынужденный отъезд из Латвии причинил мне глубокие переживания. Моё сердце хранит её образ...

Надзея Мікалаева-Комісар на партрэце Пётры Мірановіча

После окончания гимназии в 1927 году, приехав в Ригу, поступила на Белорусские педагогические курсы, одновременно став студенткой Латвийской государственной консерватории по классу вокала. Учёбу совмещала с активным участием в спектаклях молодого Белорусского театра в Риге на Красной Двине. Наша театральная группа с пьесой «Паулінка» давала представления в городах Латгалии. По инициативе поэта Яна Райниса, в то время министра просвещения, «Паулінка» была также поставлена на сцене Латвийского государственного оперного театра. Все спектакли принимались публикой очень тепло, были хорошие отзывы в прессе.

С Яном Райнисом впервые встретила ещё гимназисткой как делегат Белорусской гимназии: мы обращались к нему за содействием и помощью. Второй раз встреча произошла в оперном театре после спектакля, когда Райнис поздравлял нас, участников представления, пожимал нам руки, ласково улыбаясь. Райнис покорила меня навсегда своей простотой, чуткостью и чисто человеческим обаянием.

С поэтом Янком Купалом мне, к сожалению, встретиться не довелось. (...)

Песни, которые я исполняла в роли Паулінкі, выучила главным образом с напевов Паулины Викентьевны. Она ведь была удивительно музыкаль-

ной. Всегда что-то напевала. Боюсь утверждать, но, кажется мне, не были даны мелодии в печатном материале пьесы «Паулінка»? Точно не помню. Особенно дорогой мне была первая белорусская песня «Ой, не кукуй, зязюлька...», которую я исполняла и в некоторых концертах. После постановки «Паулінкі» меня прозвали «Зязюлькай». Так меня называла П.В. Мядзёлка.

(...) Вспоминается мне ещё одна встреча с П.В. Мядзёлка. Как это произошло, не помню, но мы были с нею в Риге незадолго до её отъезда из Латвии. Мы сидели с нею на веранде перед летним рестораном в большом Верманском парке. За маленьким столиком пили чай. Внимательно взглянув на меня, она сказала:

– Зязюлька! Почему у тебя печальные глаза? Оглянись, вокруг яркое солнце, изумрудные деревья, пышные кустарники, пёстрые цветы на клумбах. Природа и искусство человеческого сердце лечат, а вот жизнь не предостерегает, бывая жестокой, она просто заявляет: вот тяжести, печаль, горе. И с печальными глазами слёзы, болеет сердце и душа. Это уже, Зязюлька, страшно, это тяжкая печаль. Почти к каждому такая печаль может вдруг нахлынуть...

О, как я выслушивала её слова. Особенно теперь я остро чувствую, как эта правда. Как невыразимо тяжело потерять навсегда Ивана Христовича (маецца на ўвазе муж Надзеі Андрэеўны. – Рэд.).

Надзея МИКАЛАЕВА-КОМИСАР, г. Рыга

Надзея Мікалаева-Комісар у ролі Паўлінкі перад выходам на сцэну

Каля Паўліны Вікенцьеўны (злева направа) Данута Бічэль, Мікола Капыловіч, Мар'ян Дукса, Яўгенія Янішчыц, Варлен Бечык, Анатоль Кудравец

Чыгунка ў Круговіцкай воласці / ГМІНЕ

«Калі я казаў, што ў вас, калега, большая глуш, то меў на ўвазе, што вы жывяце далей ад чыгункі. Якая б ні была сама па сабе глуш, але калі ты чуеш гудок паравоза, шум вагонных колаў і бачыш гэтыя роўныя або прыгожа закругленыя палоскі жалеза на шпалах, то не так тужліва адчуваеш адарванасць ад людзей і культуры, бо чыгунка з'яўляецца як бы жывым вобразам непарванай сувязі з людзьмі».

Словы Андрэя Лабановіча з аповесці Якуба Коласа «У палескай глушы»

Пачатак

На ўзроўні задумы тэма правядзення чыгункі праз лясы і балоты поўдня Беларусі з'явілася ў 1873 г. План будаўніцтва быў зацверджаны 14 лютага 1883 г. імператарам Аляксандрам III, а 12 мая таго ж года яно пачалося. 30 снежня 1884 г. з Пінска ў бок Вільні праз Круговіцкую воласць прайшоў першы таварны састаў. На тэрыторыі воласці паўстала адна чыгуначная станцыя, якая займала назву дзякуючы суседняй вёсцы Ганцавічы. Але размешчаная яна была крыху на поўнач ад названага паселішча – там быў лепшы грунт.

Гэта быў прарыў для ізаляваных ад свету балотамі і лясамі палескіх вёсак. Дастаткова сказаць, што хуткасць руху цягнікоў на Палескіх чыгунках складала каля 40 – 50 км/г, перавышаючы ў некалькі разоў цяглу сілу і тым больш хуткасць пешага чалавека.

Выгада чыгуначнага транспарту з прычыны яго магутнасці і хуткасці стала відавочнай.

Першая вузкакалейка

Таму найбольш прадпрымальныя і багатыя гаспадары прамысловых прадпрыемстваў стараліся выкарыстаць гэтае дасягненне цывілізацыі. Так паступілі Радзівілы Клецкай ардынацыі, якія валодалі Дзяніскавічамі і навакольнымі лясамі. У 1909 г. за ўласны кошт князя пачалося пракладанне чыгункі з вузкакалейнай Ганцавічы – Дзяніскавічы, якая праходзіла праз Жыдавічы, паўднёвым бокам ад Вялікіх Круговічаў. Яе планаваннем і будаўніцтвам займаліся інжынеры Уладзімір Крынскі і Іосіф Мразоўскі. Даўжыня складала 16,5 вярсты (17,6 км). У 1910 г. будаўніцтва завяршылася: ад станцыі Ганцавічы да тартака ва ўрочышчы Асавец паўстала новая

дарога. У снежні 1910 г. яна была ўведзена ў эксплуатацыю. Налезла чыгунка Альбрэхту Радзівілу.

У народзе тую чыгунку называлі вузкакалейкай, хоць, як чамусьці даводзіць спецыяліст, гэта можа быць не зусім правільна. Тым не менш адлегласць паміж рэйкамі сапраўды была вузкай – 750 мм. Такім чынам Ганцавічы зрабіліся ні больш ні менш чыгуначным вузлом.

Праведзеная ў глыб лесу чыгунка на парадак павялічыла прыбытак з той мясцовасці ад продажу лесу. Для прыкладу скажам, што ў зімовы сезон 1875 – 1876 гг. гаспадарка Радзівілаў ад лясной прамысловасці даходзіла мела 16 479 рублёў, што складала 5,3 % ад агульнай сумы. Затое ў першым часова поўным сезоне з чыгункаю, у 1911 – 1912 гг., сума вырасла да 416 409 рублёў, што складала 46 % – амаль палову! – усіх даходаў. Гадавы грузаабарот чыгункі ў 1913 і 1914 гг. склаў 1 млн пудоў лесаматэрыялаў.

Трэба адзначыць, што падобная практыка тым часам стала распаўсюджанай. Вузкакалейкі літаральна спаласавалі беларускія лясы.

Фрагмент расійскай карты з лініяй фронту

Фрагмент нямецкай карты 1917 г. з абзначанай чыгункай Ганцавічы – Кукоў – Машукі

Напярэдадні Першай сусветнай вайны, у 1913 г., праз Ганцавічы прайшоў двухкалейны чыгуначны шлях. З'явілася магчымасць размінацца цягнікам, а не чакаць пропуску сустрэчнага на чыгуначным вузле ў Баранавічах ці Лунінцы.

Карэктывы сусветнай вайны

Развіццё камунікацыяў паскаралі ваенныя падзеі, што пачаліся 28 ліпеня 1914 г. і ў канцы лета наступнага года прыйшлі на тэрыторыю Беларусі. 24 верасня 1915 г. Баранавічы апынуліся пад нямецкай акупацыяй. Лінія фронту збольшага стабілізавалася. З прычыны страты буйнога чыгуначнага вузла рэшта чыгункі Баранавічы – Лунінец перастала прыносіць належную карысць фронту. Станцыя Ганцавічы стала тупіковай, калі ехаць ад Лунінца.

Вострая неабходнасць у чыгунцы прывяла да рашэння пракласці дапаможны чыгуначны шлях (звычайныя палескія дарогі характарызаваліся далёка не лепшай якасцю, а сувязь з фронтам мусіла быць надзейнай). Вырашана было пракласці абходную злучальную лінію. Яе аператыўна праклалі ад Хвоева (што каля Гарадзі) праз Сноў і Сіняўку да Будаў, што на поўнач ад Ганцавічаў. Але чамусьці неўзабаве падкарэктавалі ўчастак пасля Сіняўкі, правёўшы чыгунку праз Машукі і Кукоў да Ганцавічаў. Прычынай гэтай змены хутчэй за ўсё стала блізкасць фронту. Па некаторых звестках, ён знаходзіўся за 20 км ад станцыі Сіняўка, а Будаў былі яшчэ бліжэй. Тагачасная цяжкая артылерыя нямецкай арміі была здольная ствараць пагрозу для аб'ектаў на значнай адлегласці. Выпадкі абстрэлу зафіксаваныя і па станцыі Сіняўка: «18 июля 1917 г. проявил распорядительность, пример и мужество начальник станции Сияновка Тимофей Осипович Говш, который, управляя паровозом, производил маневры на станции и вывел подогнанный неприятельской тяжелой артиллерии готовый состав в безопасное место, а затем остался на своем посту. За свой мужественный поступок на основании постановления Наградной думы 16-го железнодорожного батальона он был удостоен Георгиевской медали 4-й степени». У той жа час Ганцавічы хаваліся за густымі лясамі і непраходнымі балотамі, таму іх дастаць было цяжэй.

Аднак вайна і блізкая лінія фронту дэструктыўна сказаліся на лясной прамысловасці. У сувязі з гэтым, як мяркуюе даследчык В. Кахновіч, дзяніскавіцкая чыгунка – вузкакалейка – пэўны час магла быць заняўдбанай. Між тым ёсць інфармацыя, што яна функцыянавала да самага наступлення нямецкай арміі ў лютым 1918 г.

Актыўна выкарыстоўваліся чыгуначныя шляхі пад час савецка-польскай вайны 1919 – 1920 гг. Галоўнай чыгуначнай артыярыяй працягвала заставацца шырокая каляя, што звязвала Ганцавічы з Баранавічамі і Лунінцам. Праз Круговіцкую воласць лінія фронту перакатвалася тры разы. Таму абодва бакі ганялі паравозы, перакідваючы войскі, а таксама задзейнічалі такую ваенную тэхніку, як бронецягнікі. Так, ці не самай першай для гэтай глухой станцыі такой крэпасцю на рэйках стаў бронецягнік 148-га палка Чырвонай Арміі, што адступіў вясною 1919 г. ад Пінска.

Але і ў вузкакалейках былі зацікаўленыя абодва бакі. Палякі нават паспелі скласці вопіс інвентару чыгункі Ганцавічы – Дзяніскавічы.

За польскім часам

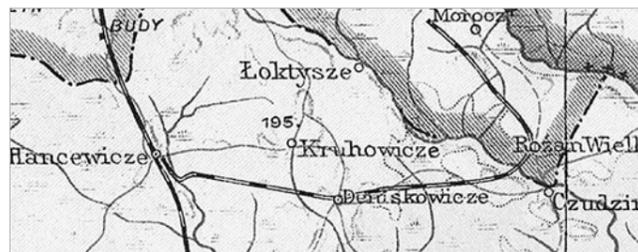
З 1920 г. Круговіцкая воласць знаходзілася пад юрысдыкцыяй Польскай Рэспублікі і стала называцца гмінай. Змена ўлады адбілася і на чыгуначных шляхах.

Чыгунка Ганцавічы – Галынка ў сярэдзіне 1920-х гг. была ліквідаваная, таму што рух на лініі Баранавічы – Лунінец аднавіўся. А лясная прамысловасць у такім адгалінаванні не адчувала неабходнасці, бо лесу ў тым баку было мала. Сёння ад чыгункі той застаўся толькі насып.

Затое з'явіліся новыя пуці – ад Дзяніскавічаў да Людвікова і далей кручком пад урочышча Хамінка ў Заастрэвецкую гміну (цяпер Клецкі раён Мінскай вобласці). Чыгунку за Дзяніскавічамі ў 1927 – 1928 гг. пабудоваў князь Альбрэхт Радзівіл з мэтай пашырыць нарыхтоўку і продаж лесу. Дазвол на будаўніцтва быў выдадзены Міністэрствам шляхоў зносінаў 26 кастрычніка 1927 г., але з умоваю, што гэтай чыгункаю можна будзе карыстацца і батальён Корпуса аховы памежжа (КАП), што дыслакаваўся ў Людвікове. Напэўна, факт усталявання важнай камунікацыі з мястэчкам Ганцавічы быў прычынай уключэння Людвікова ў Круговіцкую гміну (спачатку яно ўваходзіла ў склад Чучавіцкай гміны).

Анатоль ТРАФІМЧЫК

(Заканчэнне будзе)

Чыгунка Ганцавічы – Дзяніскавічы – Людвікоў – Хамінка

DENISKOWICZE, (pow. Łuniewiecki).

— Otwarcie kolejki ks. Radziwiłła Chominka — Deniskowicze — Hancewicze. Po zakończeniu budowy ostatniego odcinka wąskotorowej kolejki należącej do ordynacji ks. Radziwiłła, a idącej od Hancewicze w powiecie Łuniewieckim przez Deniskowicze i Ludwikowo do Chominki, w powiecie Nieświejskim nastąpiło 10-go uroczyste jej otwarcie. — Na końcu toru koło nadleśnictwa w Chomince stała brama tryumfalna z brzoźowych słupów i żelaznych ozdóbionych herbami i chorągiewkami o barwach Radziwiłłowskich, szczyt jej zdobił wypchany głuszc. Przed bramą stała lokomotywa i kilka wagonetek również ozdobionych żółto-niebieskimi chorągiewkami. — O godz. 9-ej zajęła kawkata samochodów, wiozących ks. Radziwiłła oraz zaproszonych gości, witana przez personel nadleśnictwa Chominki i Deniskowicze. — Uroczystość rozpoczęła modlitwą i pokropieniem święconą wodą ks. Tarnogórski, proboszcz z Hancewicze; Następnie krótko przemówił ks. Radziwiłł, podkreślając, że funkcjonowanie kolejki zaczęło się w imię Boże i wyrażając nadzieję, że służąc ona będzie nie tylko prywatnym interesom, ale że przyniesie poważne korzyści krajowi. — Po przemówieniu książę przeciął wstęgę żółto-niebieską zagradzającą w bramie tryumfalnej tor kolejki. — Przemówił jeszcze ks. Tarnogórski, poczem ks. Radziwiłł wręcz z zaproszonymi gośćmi i personelem administracji leśnej wsiadł do dwóch wagonetek i specjalnym pociągtem pojechali do Deniskowicze na śniadanie, w czasie którego wygłoszono szereg przemówień i toastów; między innymi p. starosta Czarnocki mówił o znaczeniu gospodarczym kolejki dla kraju, a dowódca Baonu K.O.P. w Ludwikowie dziękował ks. Radziwiłłowi za ogromne usługi, jakie kolejka jego przynosi Korpusowi O. P. — Powrotna droga odbyła się tak samo kolejką do Chominki, a dalej samochodami. Wzdłuż toru stała książęca służba ięśna. — Otwarcie kolejki, tor której ciągnie się na przestrzeni 57 kilometrów, narazie ma znaczenie dla ordynacji, eksploatacja lasów której będzie w ten sposób ułatwiona. Również duże oddaje usłudze wojsku, gdyż łączy dowództwo baonu w Ludwikowie i dowództwo kompanii w Chomince ze światem przez stację Hancewicze. — Z czasem, gdy eksploatacja kolejki pozwoli na korzystanie z niej przez osoby prywatne dla ruchu osobowego i towarowego, stanie się ona ważną arterią komunikacyjną, łączącą okolice obfitujące przedewszystkiem w drzewo i siano z resztą kraju. — Głuche

Копія нататкі пра адкрыццё чыгункі Дзяніскавічы – Хамінкі

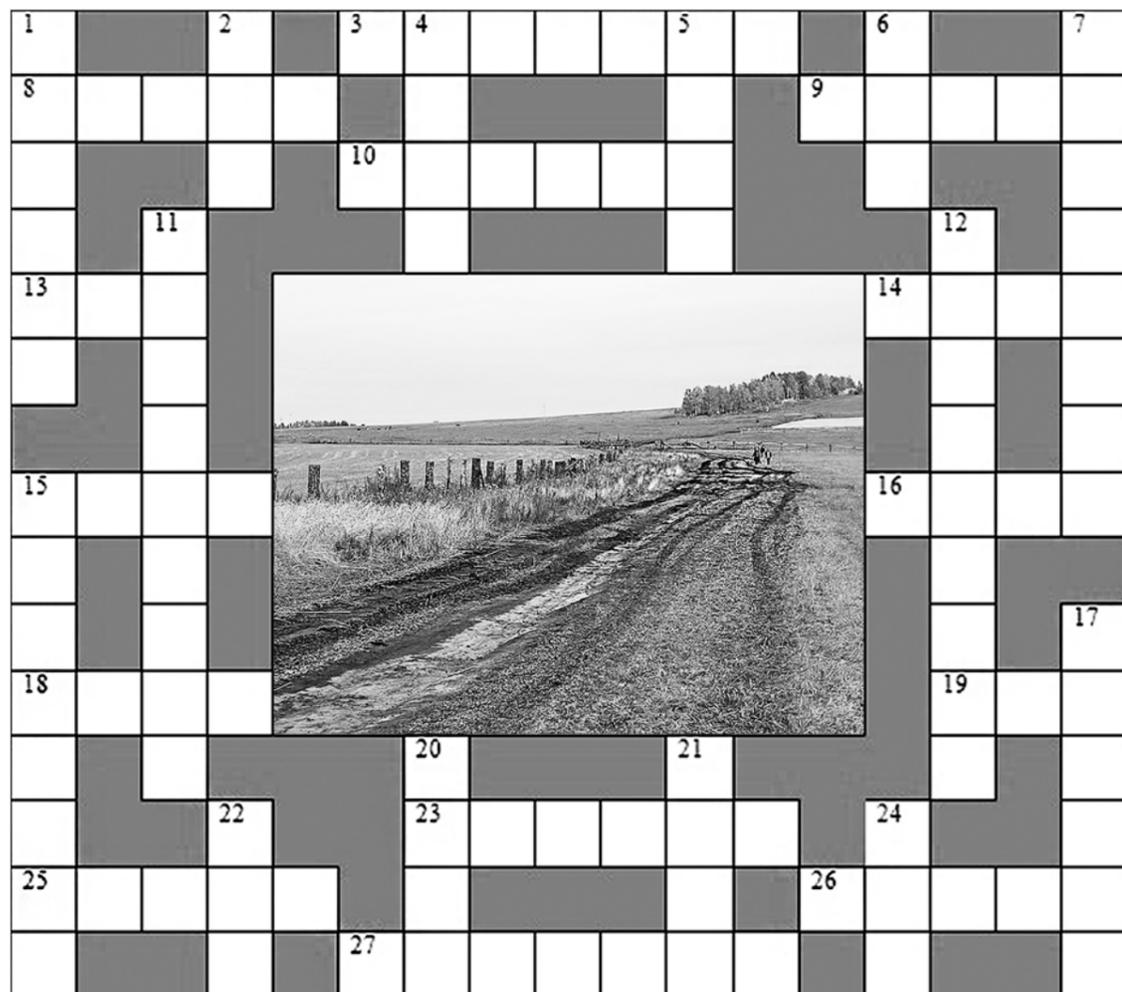
Уздоўж

3. «Аўтамабіль не ..., а сродак перамяшчэння». І. Льф і Я. Пятроў. 8. Змазачнае масла для аўтамабільных і трактарных рухавікоў. 9. Скрыначка для асадак, алоўкаў. 10. Кабыла гнядая, ... рабое – паеў воўк абое (прык.). 13. Грошы ёсць – цісні на ..., грошай няма – глядзі на знакі (прык.). 14. Катэгорыя, клас. 15. Чатырохногі «шахцёр». 16. «Куды жанчына паварочвае ..., там і галоўная дарога». М. Мамчыц. 18. Лепш пуза ад ..., чым горб ад работы (крэда лайдака). 19. Каманда сабакам на паляванні. 23. Асоба, якой даручаная апека над кім-небудзь. 25. Чужыя пеўні спяваюць, а на наш ... напад (прык.). 26. «Добрымі намерамі вымашчанае ... і многія нашы дарогі». Т. Гіцгер. 27. Разумны ... – палавіна дарогі (прык.).

Упоперак

1. ... мучыць, але вучыць (прык.). 2. ... за рулём – лепшы сродак супраць старэння (прык.). 4. Імя першага на зямлі шчасліўца, які не меў цешчы. 5. Дзе дарога, там і ... (прык.). 6. Незнаёмая дарога – што дрымучы ... (бенгальская прык.). 7. «... з бензінам ствараюць вельмі небяспечную сумесь». Часопіс «Пшэкрый». 11. Стан жанчыны, якая не ўступіла ў шлюб. 12. Работнік гарадскога і чыгуначнага транспарту. 15. «Дом чалавека – яго ..., але яго святыня – гараж». Постэр. 17. ... добры, але коні не вязуць (прык.). 20. «Мяняю аўтобус на кавалак ... такіх жа памераў». Аб'ява ў рэкламнай газеце. 21. «Беражыце ... – рэзка тармажу». Аб'ява ў маршруццы. 22. «... – кладоўка жыцця». Плутарх. 24. ... пражыць – не мора пераплыць (прык.).

Складу Лявон ЦЕЛЕШ

«Вараг» над спаленым Севастопалем...

Гарый Арлоўскі нарадзіўся ў 1937 годзе. З 1956 па 1961 год у званні старшыні першай стацыі праходзіў тэрміновую службу на пагранічным караблі Чарнаморскага флоту. Камандзірам быў старшы лейтэнант Муляр. У вочы кідаліся яго губы, страшэнна скалечаныя. Аднойчы Гарый, будучы з ім у добрых узаемных, спытаў: «Паслухайце, таварыш старшы лейтэнант, а чаму ў вас гэтакія губы?» І тады ён пачуў гэты расповед.

У ліпені 1942 года пасля гераічнай абароны горад Севастопаль паў. Муляр, тады яшчэ простым матросам, трапіў у палон у раёне сваёй батарэі на паўднёвым баку горада. Пры гэтым быў паранены ў правую руку. Рана пачала загнувацца. Нямецкія аўтаматчыкі пачалі зганяць палонных у купкі. Іх рассартавалі: матросаў ад пяхоты аддзялілі і павялі ў Севастопаль.

Горад гарэў. Знясіленыя, змучаныя смагай маракі ледзь перастаўлялі ногі. Усё стала зразумела, калі перад бульварам убачылі натоўп заклапочаных немцаў. Тыя ў руках трымалі фотаапараты і кінакамеры. Рыхтаваліся да грандыёзных здымак: палонныя на фоне пераможанага Севастопалю. Кіношнікі хацелі паказаць усёй Германіі савецкіх маракоў слабымі і вартымі жалю. Вырашылі нават зладзіць парад на фоне пажараў і абломкаў караблёў.

Развярнулі палонных у калону і перад аб'ектывамі пагналі. – Браткі, цвярдзей крок, «Варага» запявай! – прагучаў нечы голас у шарэнгах. І маракі заспявалі. Выпраміліся, горда паднялі галовы і пайшлі з песняй. Трэба было бачыць фашыстаў, спачатку разгубленых, а затым звар'яцелых, бо кінахроніку здымалі на загад самога фюрера. І ўсё зрываўся...

Афіцэр эсэсаўцаў загадаў спыніць калону. Нешта закрычаў падначаленым, аддаў загады. Фашысты замітусіліся, загіргаталі. Аднекуль з'явіліся скрутак меднага дроту і абцугі. Гэтым дротам пачалі зашываць матросам раты: заломвалі рукі, адцягвалі губу, праколвалі дротам і скручвалі. Афіцэр задаволена рагатаў, і, вядома ж, разлічваў, што цяпер здымкі адбудуцца.

І зноў калона пайшла, і зноў з «Варагам». Маракі спявалі суровым мычаннем: «Ну-ка, товарищи, все по местам. Последний парад наступа-а-ет. Врагу не сдаё-ётся наш гордый «Варяг». Пощады никто не жела-а-ет...».

Парад акупантаў не адбыўся. Спаганяючы злосць, аўтаматчыкі накінуліся на матросаў. Прыкладамі білі па губах. Стралялі ў калону, многіх забілі. Уцалелым маракам раздзіралі раты. Вырывалі дрот разам з губамі.

Нямногія з тых маракоў ацалелі. Відаць, выратаваў іх сам Гасподзь, каб расказалі сваім нашчадкам.

Сам жа Г. Арлоўскі пасля дэмабілізацыі хадзіў па марах-акіянах на гандлёвых судах. Калі сышоў на бераг, то месцам жыхарства абраў горад Магілёў.

Аляксей БАЛАХАНУ, г. Орша

Гісторыі са шчаслівым канцом

***

Бабуля, едучы ў дызелі, размаўляе па тэлефоне з кранальнаю пяшчотай:
– Ну, як там без мяне мой маленькі? Не сумуе? Ці кушаў ён сёння? Дай яму трубочку. Алё, мой салодзенькі, мой харошы...
– Мяў!

***

– Ты ж там усё кушай: і капустачку, і кашу. Гэта карысна. А я да цябе ў суботу прыеду і смачненькага прывязу... – абяцае ў слухаўку кабета.
– Што ўнук? Меншы ў садзік пайшоў? Ці большы ў лагер паехаў? – цікавіцца знаёмая побач.
– Ды не, сына ў войска забралі.

***

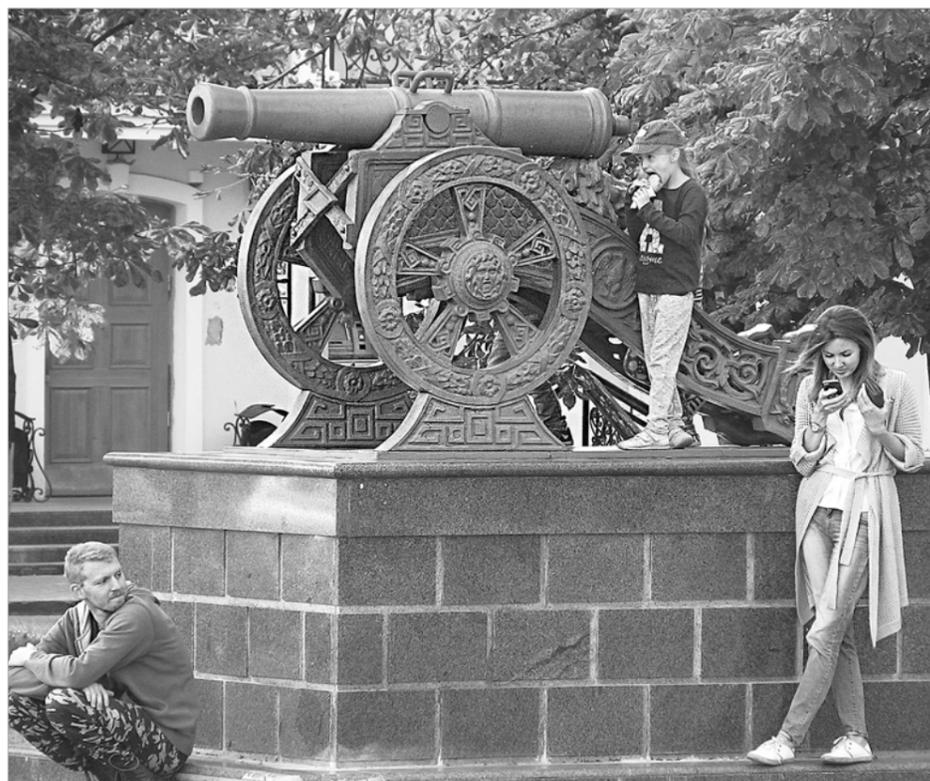
Рэклама караоке-бара гучыць на ўвесь гандлёвы цэнтр, не пакідаючы сумневу ў сваёй праўдзівасці:
– Наша ўстанова вартая вашых вакальных здольнасцяў. Караоке-бар «Гістэрыка»!

***

З абвесткі на дзвярах урачэбнага кабінета:
«Прыём ажыццяўляецца строга па часе, указаным у талоне. Час пазначаны прыблізна».

Таццяна БАРЫСІК

(Літаратурны альманах «Брама», 2017 г.)

Полацк – месца, дзе суіснуюць рамантыка сённяшняга і гераізм мінуўшчыны

Фота Ніны КАЗЛЕНІ

Кастрычнік

2 – Грабеншчыкоў Сяргей Міхайлавіч (1918 – 1987), балетмайстар, педагог, заслужаны дзеяч культуры Беларусі – 100 гадоў з дня нараджэння.

2 – Дамарад Сямён Уладзіміравіч (1948, Бабруйск), мастак манументальна-дэкаратыўнага мастацтва і станковага жывапісу, лаўрэат прэміі Федэрацыі прафсаюзаў Беларусі (2011) – 70 гадоў з дня нараджэння.

2 – Каяловіч Міхаіл Восіпавіч (1828, Гродзенская губ. – 1891), гісторык, этнограф, публіцыст, грамадскі дзеяч – 190 гадоў з дня нараджэння.

3 – Казімір (Святы Казімір; 1458 – 1484), дзяржаўны і рэлігійны дзеяч Вялікага Княства Літоўскага і Каралеўства Польскага, святы Рымска-Каталіцкага касцёла – 560 гадоў з дня нараджэння.

4 – Кароткі Уладзімір Пятровіч (1938, Веткаўскі р-н), мастак, вядучы акварэліст Беларусі, майстар пейзажу – 80 гадоў з дня нараджэння.

6 – Алесь Мілюць (Аляксандр Макаравіч; 1908, Карэліцкі р-н – 1944), беларускі паэт – 110 гадоў з дня нараджэння.

6 – Дудкевіч Валянцін Уладзіміравіч (1943, Магілёў), танцоўшчык, харэограф, народны артыст Беларусі, заслужаны дзеяч мастацтваў Беларусі, лаўрэат спецыяльнай прэміі Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь (1998, 2004), узнагароджаны ордэнам Ф. Скарыны – 75 гадоў з дня нараджэння.

6 – Чатырохгадовы сейм 1788 – 1792 (Вялікі сейм), заканадаўчы орган Рэчы Паспалітай, які зрабіў спробу рэфармаваць грамадска-палітычны лад дзяржавы на глебе асветніцкіх ідэяў, – 230 гадоў з часу адкрыцця.

7 – Валянцін Блакіт (сапр. Болтач Валянцін Уладзіміравіч; 1938, Шчучынскі р-н – 2007), беларускі пісьменнік – 80 гадоў з дня нараджэння.

7 – Насовіч Іван Іванавіч (1788, Чавускі р-н – 1877), мовазнаўца-лексікограф, фалькларыст, этнограф, археограф, складальнік першага гістарычнага слоўніка беларускай мовы – 230 гадоў з дня нараджэння.

7 – Шыпіла Яўген Патафеевіч (1943, Верхнядзвінскі р-н – 1999), акцёр, народны артыст Беларусі, лаўрэат Дзяржаўнай прэміі Беларусі (1982) – 75 гадоў з дня нараджэння.

8 – Шамякіна Таццяна Іванаўна (1948, Мінск), літаратуразнаўца, крытык, перакладчык, выдатнік адукацыі – 70 гадоў з дня нараджэння.

Кулінарныя помнікі свету

(Пачатак артыкула ў № 35)

Помнік самавару. Для Елабугі (Рэспубліка Татарстан, Расія) самавар – гэта напамін пра даўняе мінулае горада, калі тут жыло шмат купцоў розных гільдыяў. А хіба ж можна ўявіць паспяховага ў справах купца без самавара, без доўгага вячэрняга чаявання з абавязковымі баранкамі? Вышыня елабугскага самавара 4 м, і баранкі побач з ім таксама ёсць – бронзавыя, як і самавар.

Помнік шпротам. Цікавы помнік знаходзіцца ў Маманаве Калінінградскай вобласці (Расія) паблізу рыбацка-сервавага камбіната. На мармуровым сталым стаіць адкрытая бляшанка са шпротамі. Адна з рыбінак – у кароне, а на сталым зроблены надпіс: «Шпроты – гэта прыліна ў кароне рыбнай прамысловасці». Паколькі радзімай шпротаў з'яўляецца

Латвія, у Ліепаі па ініцыятыве мясцовага рыбацка-сервавага завода таксама ўсталявалі ім помнік: велізарную бляшанку шпротаў з пазнакай «Шпроты. Заснавана ў 1892».

Помнік апельсіну, які ўратаваў Адэсу. Калі ў канцы XVIII ст. расійскім імператарам стаў Павел I, ён прыпыніў будаўніцтва марскога гандлёвага порта ў Адэсе, палічыўшы, што гэта вельмі дорога. Члены гарадскога магістрата разумелі, што дабрабыт горада залежыць ад гандлю, і адправілі ў Пецяярбург 3 000 толькі што дастаўленых у Адэсу апельсінаў, якія надзвычай любіў Павел I. Горад быў уратаваны: імператар дазволіў будаўніцтва порта. Напамінам пра тыя падзеі і стаў помнік: ён уяўляе сабою апельсін, з якога вынулі некалькі долек, а на іх месцы – фігура

імператара з апельсінам у руцэ. Сам апельсін пастаўлены на колы, у яго запрэжана тройка коней, што сімвалізуе дастаўку апельсінаў абозам з Адэсы ў Пецяярбург (дарэчы, гэты шлях быў пераадолены надзвычай хутка – менш чым за тры тыдні).

Падрыхтавала Ніна КАЗЛЕНЯ (Заканчэнне будзе)

Малая краязнаўчая энцыклапедыя

(Пачатак у № 1 за 2003 год)

ПАЎНОЧНАБЕЛАРУСКАЯ І ПАНЯМОНСКАЯ КЕРАМІКА

Ганчарныя вырабы майстроў Паазер'я і Панямоння (Віцебскай, Гродзенскай і заходніх раёнаў Мінскай абласцей). Промысел існаваў больш чым у 60 сярэдніх і дробных цэнтрах ганчарства. Мясцовыя майстры выраблялі пераважна гартаваны і паліваны посуд (з дамешкам жарствы і без яго), а ўвясну – і чорнадымлены для прыгатавання рытуальнай ежы на Вялікдзень.

Гаспадарчы і дэкаратыўны посуд фармавалі шляхам тачэння на нажным ганчарным крузе і абпальвалі ў горне. У гарадскіх і месцачковых цэнтрах была пашыраная вытворчасць мастацкай керамікі: фігурнага посуду ў выглядзе розных жывёлаў, дэкаратыўных талерак і букетнікаў, дробнай пластыкі. У многіх вясковых цэнтрах выраблялі пераважна гаспадарчы посуд (гаршчкі, латушкі, макатры, пражэльнікі, збанкі) з прымянен-

нем старажытных навыкаў і тэхнікі вытворчасці: фармоўкі на лепам на ручным і ціхаходным нажным ганчарных кругах, абпальвання ў хатняй печы.

Мірская кераміка

Для паўночнабеларускай керамікі характэрны масіўны, слаба прафіляваны посуд (шыракагорлы з кароткай шыйкай збанкі і гарлачы), аплятанне вырабаў бярозай. Панямонскай кераміцы ўласцівы больш зграбны сілуэт з даўжэйшай шыйкай у збанкоў і гарлачоў. Кераміку ўпрыгожвалі контррэльефным лінейна-хвалістым узорам. Паліваныя вырабы нярэдка аздаблялі падпаліўнай ангобнай размалеўкай белага, зялёнага і карычневага колераў; у мастацкай кераміцы выкарыстоўвалі таксама ляпны дэкор, каларную паліву. У некаторых панямонскіх цэнтрах чорнадымлены посуд глянцавалі і ўпрыгожвалі арнаментальнымі ўзорамі.

Традыцыі паўночнабеларускай і панямонскай керамікі асабліва ярка выяўляюцца ў гарадоцкай, глыбоцкай, дзісенскай, краўскай, мірскай і інш. кераміках.

ПАЎНОЧНАБЕЛАРУСКАЯ КУЛЬТУРА – археалагічная культура плямёнаў позняга неаліту і ранняга бронзавага веку (канец 3-га – 2-я чвэрць 2-га тысячагоддзя да н.э.), якія насялялі Беларускае Падзвінне і часткова басейн Віліі.

Насельніцтва займалася паліваннем, рыбалоўствам і збіральніцтвам, а таксама прымітыўным земляробствам і жывёлагадоўляй. Паселішчы размяшчаліся пераважна ўздоўж невялікіх рэчак, непадалёк азёраў або каля азёрных затокаў. Яны складаліся з некалькіх наземных жытлаў, аснову якіх утваралі ўкапаныя ў зямлю слупы з развілкамі (сохі), на іх клалася бярвяно-кладзь. На яго абапіраліся верхнія канцы нахіленых жэрдак, увагнаных завостранымі ніжнімі канцамі ў зямлю. Жэрдкі ўтваралі каркас 2-схільнай страхі, што адначасова выконвала і функцыю сценаў. У цэнтры жытлаў на тоўстай пясчанай падсыпцы, падасланай карою хваёвых дрэваў, размяшчаліся адкрытыя агнішчы. Побач з агнішчамі стаялі вялікія гаршкі для харчовых запасаў. Каля жытлаў, аддзеленых ад аднаго драўлянымі агароджамі, размяшчаліся месцы апрацоўкі каменю, косці і дрэва, захоўваліся запасы гліны і ракавінаў для вырабу пасудзінаў. Плямёны паўночнабеларускай культуры выраблялі вастрадонны і пласкадонны посуд, арнаментаваны ўзорамі з насечкай, наколаў і адбіткаў грэбена, драўляныя і рагавыя скульптуркі людзей, птушак, звяроў і змеяў.